

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 342.5

DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2019.05.05>**Хлабистова Ксенія Вікторівна,**

кандидат юридичних наук

ORCID 0000-0002-6261-6746

kseniy22@ukr.net**Гулак Олександр Олександрович,**
аспірант Науково-дослідного інституту

приватного права і підприємництва

імені академіка Ф. Г. Бурчака

ORCID 0000-0002-0246-5683

gulak112233@ukr.net**ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ ТА РЕСУРСАМИ У КРАЇНАХ ЄС****Анотація**

Метою статті є дослідження європейської системи управління відходами та ресурсами в контексті наближення національного законодавства до *acquis communautaire*, виходячи з відповідних загальних і спеціальних принципів.

Наукова новизна зумовлена тим, що в умовах європейської інтеграції для України актуальним є зміна законодавства та практик у сфері поводження з відходами, модернізація відповідної інфраструктури та підвищення екологічної свідомості громадян. Узагальнено позитивний досвід управління відходами та ресурсами у країнах ЄС, досліджено зміст Директив ЄС у сфері поводження з відходами та ресурсами, наукові публікації з цієї тематики, відзначено, що більшість стандартів ЄС у цій сфері формулюються як принципи системи управління відходами та ресурсами. З'ясовано поняття і зміст категорії «принципи управління відходами», запропоновано їх класифікацію.

Висновки. На підставі дефініцій «принципи права» та «принципи екологічної політики ЄС» визначено принципи управління відходами та ресурсами як основоположні ідеї та керівні положення, на підставі яких функціонує система управління відходами та ресурсами, вони визначають її загальну спрямованість, мету, цілі та структуру, а також встановлюють методи такого управління.

Європейська система управління відходами та ресурсами базується на таких загальних принципах екологічної політики ЄС, як принцип сталого розвитку, принцип забруднювач повинен платити, принцип запровадження найкращих доступних технологій, принцип проведення превентивних заходів, принцип стимулювання екологічно чистих технологій та продуктів, принцип єдиної термінології та класифікації, принцип планування та звітності.

До спеціальних принципів управління відходами та ресурсами можна віднести такі: принцип ієрархії поводження з відходами, який передбачає п'ятиступеневу систему пріоритетів у поводженні з відходами, починаючи з найбажаніших варіантів та закінчуючи небажаними варіантами, що можуть застосовуватися лише після попередніх: запобігання утворенню відходів; підготовка до повторного використання; переробка відходів; рекуперація енергії; ліквідація. Принцип самодостатності – означає створення кожною державою-членом ЄС відповідної інфраструктури, достатньої для утилізації і розміщення всіх відходів, що в ній генеруються. Принцип наближеності – полягає у тому, що збирання, утилізація та ліквідація відходів має здійснюватися якомога ближче до джерела їх утворення. Принцип розширеної відповідальності виробника (фізична чи юридична особа, яка за родом діяльності розвиває, обробляє, має справу, продає чи імпортує товари) – зобов'язання виробника забезпечувати організацію зби-

рання, переробку та утилізацію своєї продукції після її використання, а також проведення інформаційних заходів для споживачів тощо.

Ключові слова: відходи, принципи управління відходами та ресурсами, розширена відповідальність виробника, сталий розвиток, екологічна політика ЄС.

Khlabystova Kseniya V.,
Candidate of Legal Science,
ORCID 0000-0002-6261-6746
xeniy22@ukr.net

Gulak Olexandr O.,
Postgraduate Student of the
academician F. H. Burchak Scientific Research
Institute of Private Law and Entrepreneurship
of National Academy of Law Sciences of Ukraine
ORCID 0000-0002-0246-5683
gulak112233@ukr.net

THE PRINCIPLES OF WASTE AND RESOURCES MANAGEMENT IN THE EU MEMBERS

Abstract

*The purpose of the article is a research of the European waste management and resources system in the context of approximation of national legislation to *acquis communautaire*, based on the relevant general and special principles.*

The scientific novelty caused by the fact that in the conditions of European integration for Ukraine is relevant change of legislation and practices in the field of waste management, modernization of the appropriate infrastructure and increasing environmental awareness of citizens. Generalized the positive experience of waste and resource management in the EU countries, the contents of the EU directives on the waste and resource handling, and scientific publications on this topic are noted that the majority of EU standards in this area are formulated as principles of the system of Waste and resource management. Therefore, the concept and content of the category «Principles of waste management» is found, their classification is proposed.

Conclusions. On the basis of definitions of the «Principles of law» and «EU Environmental Policy principles», the principles of waste management and resources are defined as fundamental ideas and guidelines on which the waste management system and resources are functioning, They determine its general orientation, purpose, purpose and structure, and establish methods of such governance.

The European waste and resource management system is based on the following general principles of the EU environmental policy: the principle of sustainable development, the polluter pays principle, the principle of introducing the best available technologies, the principle of preventive measures, the principle of promoting clean technologies and products, the principle of uniform terminology and classification, principle of planning and reporting.

The specific principles of waste management and resources include the following: the principle of a waste hierarchy, which provides for the next five-step system of waste management priorities, starting with the most desirable options and ending with unwanted options that can be applied only after the previous ones: prevention of waste generation; preparation for reuse; waste processing; energy recovery; liquidation. The principle of self-sufficiency means the creation by each Member State of the EU of an adequate infrastructure for the disposal and disposal of all waste generated in it. The principle of proximity lies in the fact that the collection, disposal and disposal of waste should be as close as possible to the source of their formation. The principle of extended producer responsibility (a natural or legal person who develops, deals with, sells or imports goods by activity) means the obligation of the producer to ensure the organization of the collection, processing and utilization of their products after use, as well as information measures for consumers, etc.

Key words: waste, waste and resource management principles, extended producer responsibility, sustainable development, EU ecological policy.

Постановка проблеми. За останні роки міжнародне співтовариство зробило значні кроки в усвідомленні та вирішенні глобальних екологічних проблем. 22 квітня 2016 року було підписано Паризьку угоду щодо клімату, яка спрямована на зниження темпів глобального потепління шляхом запровадження заходів по зменшенню викидів вуглекислого газу в атмосферу з 2020 року. В межах боротьби із забрудненням Світового океану 27 березня 2019 року Європарламентом був прийнятий закон щодо заборони виробництва і продажу до 2021 року одноразових пластикових виробів на території ЄС. Ці заходи запроваджені європейськими країнами на додаток до вже існуючої ефективної системи управління відходами та ресурсами. Така екологічна політика контрастує з відповідною політикою у низці пострадянських держав, серед яких і Україна.

Зокрема, за останніми даними в Україні щороку утворюється приблизно 11 млн тон відходів (без урахування тимчасово окупованих територій, Автономної Республіки Крим та м. Севастополя). Річна кількість відходів на душу населення становить 250–300 кілограмів на людину і має тенденцію до зростання. Незважаючи на те, що протягом останніх 20 років чисельність населення України постійно скорочується, обсяги утворення побутових відходів збільшуються. Домінуючим способом поводження з побутовими відходами залишається їх вивезення та захоронення на полігонах та сміттєзвалищах, переробляється не більше 6 % відходів на рік [1]. При цьому законодавча база та інфраструктура з управління відходами є застарілою. Основні об'єкти інфраструктури з управління відходами не відповідають ані європейським вимогам, ані державним екологічним стандартам. Існують системні проблеми з контролем за поводженням з відходами, появою несанкціонованих сміттєзвалищ, неналежністю робіт з рекультивациі та санації сміттєзвалищ тощо.

Найвні також труднощі в розумінні масштабів та наслідків екологічної кризи в Україні з боку суспільства, що зумовлено достатньо низьким рівнем екологічної свідомості гро-

мадян. Наприклад, при опитуванні респондентів щодо екологічної ситуації в державі, було з'ясовано, що частина населення (32 %) не усвідомлює постійної екологічної загрози здоров'ю і важливості дотримання стандартів екологічної безпеки в нашій країні. В цілому ж аналіз стану екологічної свідомості українського населення показав, що зафіксована розбіжність дозволяє говорити радше про моральну підтримку, можливо, певну міру співчуття до екологічного руху, ніж про реальне бажання наших громадян залучитися до практичних акцій в екологічній сфері [2].

Однак умови для кардинальних змін підходів та практик у сфері поводження з відходами в Україні існують – вони закладені в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами (далі – Угода про асоціацію). Зокрема, відповідно до статті 290 Глави 13 Угоди Сторони гарантують, що їхнє законодавство забезпечить високі рівні охорони навколишнього середовища та праці і докладуть зусиль для подальшого вдосконалення цього законодавства [3]. Для досягнення задекларованих цілей Україна зобов'язана гармонізувати свої закони, підзаконні акти та адміністративну практику з законодавством ЄС.

Таким чином, ознайомлення з системою управління відходами та ресурсами у країнах ЄС, принципами, на яких вона засновується, є актуальним, особливо в умовах європейської інтеграції України.

Мета статті – дослідити принципи європейської системи управління відходами та ресурсами в контексті наближення національного законодавства до *acquis communautaire*.

Методологія. При проведенні дослідження використовувалися методи наукового порівняння, аналізу, синтезу та узагальнення. Теоретико-правову основу дослідження забезпечили наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, національне та європейське законодавство. Інформаційна база дослідження складається зі статистичної, соціологічної та іншої інформації за цією темою.

Стан дослідження проблеми. Взяття Україною на себе зобов'язання щодо адап-

тації законодавства України до права та політики ЄС у сфері охорони навколишнього природного середовища в межах Угоди про асоціацію відновило науковий інтерес до питань поводження з відходами в Україні. Зазначена тема досліджується науковцями у різних напрямках: екологічному (В. Боронос, І. Крайнов, І. Мамчук, І. Трофімов, С. Фролов та ін.), економічному (О. Горобець, Т. Довга, І. Погрібний тощо), правовому (О. Аргат, О. Гончаров, Г. Гуменюк, А. Зигун, М. Кравченко, І. Островський, Н. Сілонова, Р. Навроцький та ін.), управлінському (О. Малей, Ю. Олегниченко, М. Шафоростова та ін.). Водночас питання принципів управління відходами та ресурсами в його теоретичному та практичному аспектах мало досліджене.

Виклад основного матеріалу. Аналіз змісту Директив ЄС у сфері поводження з відходами та ресурсами й низки наукових публікацій з цієї тематики дає можливість зробити висновок про те, що більшість стандартів ЄС у цій сфері формулюються як принципи системи управління відходами та ресурсами. Наприклад, у юридичній науці усталеними й поширеними є такі поняття: «принцип ієрархії управління відходами», «принцип розширеної відповідальності виробника», «принцип «забруднювач повинен платити», «принцип відповідальності виробника», «принципи самодостатності та наближеності» тощо.

Слід звернути увагу, що у вітчизняній правовій науці поняття принципів управління відходами чи поводження з відходами, практично не розроблене. Наукові праці у вказаному напрямі присвячені розкриттю окремих принципів управління відходами, без встановлення теоретичних засад самого поняття. Тому існує необхідність з'ясування змісту категорії «принципи управління відходами».

Так, під принципами (від лат. *principium* – початок, основа) прийнято розуміти вихідні положення чого-небудь, особливості, що покладені в основу або спосіб чи правило діяльності.

У свою чергу, принципи права, це такі відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності, підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права та утворюють його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудо-

ви та зміцнення певного суспільного ладу. Принципи права спрямовують і надають синхронності всьому механізмові правового регулювання суспільних відносин, досконаліше інших розкривають місце права в суспільному житті і його розвиткові [4; 5].

У контексті дослідження важливе значення мають дефініції понять принципів права ЄС та принципів екологічної політики ЄС. Зокрема, принципи права ЄС – це основні засади цієї правової системи, які визначають зміст правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності Союзу в цілому і його держав-членів [6].

При цьому характерною особливістю права Європейського Союзу є наявність у ньому комплексу основних принципів, під якими розуміються узагальнені норми, що відображають характерні риси, а також головний зміст права ЄС та володіють вищою юридичною силою. Поряд із загальними принципами політики Європейського Союзу діють спеціальні, що складають основу правового регулювання в окремих сферах діяльності, однією з яких є право навколишнього середовища [7].

Що стосується розкриття значення принципів управління відходами, то, як вже було зазначено вище, вчені безпосередню увагу цьому питанню практично не приділяють, наявні лише спроби розглянути цю категорію крізь призму принципів права або вивчення окремих принципів у цій сфері.

Наприклад, М. Г. Кравченко у статті «Принципи і напрями державної політики у сфері управління побутовими відходами», зазначає: «...Управління побутовими відходами... як сфера публічного адміністрування будується на принципах права, в яких закріплюються фундаментальні ідеї, що є підґрунтям публічного управління цією сферою. Такі принципи пронизують усе публічне управління побутовими відходами..., є обов'язковими до виконання вимогами, якими не можуть знехтувати їхні адресати і, передусім, суб'єкти публічної адміністрації...» [8].

Російський автор А. Я. Риженков у дослідженні під назвою «Принципи поводження з відходами: проблеми та шляхи вирішення» стверджує, що законодавець звертає особливу увагу не тільки на формулювання правових норм у сфері поводження з відходами, але й спеціальних інституційних принципів,

спрямованих на створення ядра цього правового інституту, встановлення пріоритетів його розвитку на тривалий термін. Група принципів, що нас цікавить, відноситься до числа інституційних, і визначає основні засади та напрямки розвитку лише одного інституту особливої частини екологічного права, присвяченого регулюванню суспільних відносин у сфері поводження з відходами виробництва та споживання [9].

Водночас автор не дає визначення принципам поводження з відходами, а лише поділяє їх на дві групи: інституційні принципи, що дублюють галузеві принципи, та ті, що не дублюють галузеві принципи, а встановлюють вихідні начала поводження з відходами.

Отже, на підставі викладеного можна сформулювати таке визначення. Принципи управління відходами та ресурсами – це основоположні ідеї та керівні положення, на підставі яких функціонує система управління відходами та ресурсами, вони визначають її загальну спрямованість, мету, цілі та структуру, а також встановлюють методи такого управління. Розглянемо детальніше основні принципи європейської системи управління відходами та ресурсами.

У першу чергу слід розглянути принцип сталого розвитку, який є загальним правовим принципом ЄС та означає додержання балансу між задоволенням сучасних потреб людства та інтересами майбутніх поколінь, включаючи їх потребу у ресурсах та безпечному довіллі.

В основі принципу сталого розвитку лежить ідея узгодженого керування трьома взаємопов'язаними сферами – економікою, екологією та соціальними процесами. Світове співтовариство визначило концепцію сталого розвитку як стратегію існування планети Земля на XXI століття, відображаючи її основні поняття в Порядку денному на XXI століття. Саме цим документом скористались держави-члени для розробки власної стратегії – Стратегії сталого розвитку Європейського Союзу [10].

Принцип ієрархії поводження з відходами передбачає п'ятиступеневу систему пріоритетів у поводженні з відходами, починаючи з найбажаніших варіантів та закінчуючи небажаними варіантами, що можуть застосовуватися лише після попередніх:

- запобігання утворенню відходів;
- підготовка до повторного використання;

- переробка відходів;
- рекуперація енергії;
- ліквідація.

Принцип самодостатності у сфері управління відходами означає створення кожною державою-членом ЄС відповідної інфраструктури, достатньої для утилізації і розміщення всіх відходів, що в ній генеруються.

Принцип наближеності полягає у тому, що збирання, утилізація та ліквідація відходів має здійснюватися якомога ближче до джерела їх утворення.

Принцип «забруднювач повинен платити» – витрати на запобігання утворенню відходів, контроль та запобігання забруднення навколишнього природного середовища покладаються на забруднювача. Цей принцип є одним із ключових принципів екологічної політики та права ЄС. Прихильність до цього принципу підтверджується в Єдиному Європейському Акті 1986 року та Маастрихтському договорі 1992 року. Його пріоритетне значення підкреслюється в більшості директив та інших документів Співтовариства, що мають відношення до охорони навколишнього природного середовища. Основу принципу складає запобігання, зниження та, за можливості, ліквідація забруднення і шкоди навколишньому середовищу; витрати по ліквідації екологічно шкідливих наслідків покладаються на забруднювача [7].

Принцип розширеної відповідальності виробника (фізична чи юридична особа, яка за родом діяльності розвиває, оброблює, має справу, продає чи імпортує товари) – зобов'язання виробника забезпечувати організацію збирання, переробку та утилізацію своєї продукції після її використання, а також проведення інформаційних заходів для споживачів.

Концепція розширеної відповідальності виробника була розроблена Томасом Ліндквістом (Thomas Lindhqvist) у Швеції в 1990 році. Основними її цілями були підтримка муніципалітетів в управлінні муніципальними відходами через перенесення відповідальності за утворення відходів з уряду чи муніципалітету на виробників та імпортерів продукції; заохочення виробників розробляти, виготовляти та продавати продукцію, приймаючи до уваги її вплив на навколишнє середовище. У подальшому різноманітні галузі промисловості взяли на себе зобов'язання виробляти продукцію, яка легше піддається

переробці, і піклуватися про відходи, що утворюються в результаті її споживання [11].

Зазначений принцип реалізується у різний спосіб: через сплату екологічних платежів, створення виробником власної інфраструктури зі збору та утилізації відходів; співпрацю з ліцензованим оператором збору та утилізації відходів; об'єднання з іншими виробниками в асоціації для створення єдиної інфраструктури з утилізації. На сьогодні у світі діє близько 400 асоціацій розширеної відповідальності виробників, а в країнах ЄС – 26.

Принцип запровадження найкращих доступних технологій вимагає участі у розробці, обміну досвідом та застосування найкращих, з точки зору ефективності та високого рівня захисту довкілля, технологій по переробці та утилізації відходів.

Принцип проведення превентивних заходів включає заходи з моніторингу, контролю та інформації, що спрямовані на запобігання ризикам для довкілля. Вказаний принцип впливає із загального принципу екологічної політики запобігання та обережності. Його вперше було закріплено у Маастрихтському договорі, а зміст часто виражають латинською сентенцією «*in dubio pro natura*», яка означає, що коли є сумніви, потрібно думати та захищати природу.

М. Микієвич виділяє три спеціальних принципи, на яких базується принцип запобігання:

– застосування принципу повинне базуватися на повнішій можливій науковій оцінці. Наскільки це можливо, така оцінка повинна визначити ступінь наукової невизначеності на кожній стадії;

– будь-якому рішенню діяти чи не діяти, згідно з принципом перестороги, повинна передувати оцінка ризику й оцінка потенційних результатів бездіяльності;

– якщо результати наукової оцінки чи/ї оцінки ризику доступні, то всі зацікавлені сторони повинні мати можливість вивчити різні доступні варіанти» [12].

Принцип стимулювання екологічно чистих технологій та продуктів – охоплює комплекс заходів економічного характеру, спрямованих на заохочення застосування безпечних для довкілля технологій у сфері управління відходами та вироблення екологічно чистих товарів.

Принцип єдиної термінології та класифікації вимагає застосування єдиної термінології та класифікації відходів всіма суб'єктами системи управління відходами та ресурсами.

Принцип планування та звітності застосовується суб'єктами системи управління відходами та ресурсами при реалізації стандартів у сфері поводження з відходами.

Висновки. Принципи управління відходами та ресурсами – це основоположні ідеї та керівні положення, на підставі яких функціонує система управління відходами та ресурсами, вони визначають її загальну спрямованість, мету, цілі та структуру, а також встановлюють методи такого управління. Європейська система управління відходами та ресурсами засновується на таких загальних принципах екологічної політики ЄС, як принцип сталого розвитку, принцип забруднювач повинен платити, принцип запровадження найкращих доступних технологій, принцип проведення превентивних заходів, принцип стимулювання екологічно чистих технологій та продуктів, принцип єдиної термінології та класифікації, принцип планування та звітності. До спеціальних принципів управління відходами та ресурсами можна віднести такі: принцип ієрархії поводження з відходами, принцип самодостатності, принцип наближеності, розширеної відповідальності виробника тощо.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 лист. 2017 р. № 820-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80> (Дата звернення: 22.05.2019).

2. Мусієздов О. О., Лісовенко Д. О. Особливості екологічної свідомості населення України. *Людина та довкілля. Проблеми неоекології*. 2015. № 1–2. С. 129–133.

3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами членами, з іншої сторони від 27 черв. 2014 р.: Міжнародний документ. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (Дата звернення: 22.05.2019).

4. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.

5. Журавський В. С., Зайчук О. В., Копиленко О. Л., Оніщенко Н. М. Правові систе-

ми сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / За заг. ред. В. С. Журавського. К.: «Юрінком Інтер», 2003. 296 с.

6. Право Європейського Союзу: учебник для вузів / под ред. С. Ю. Кашкіна. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрайт, 2010. 1119 с.

7. Право Європейського Союзу. Особлива частина: навч. посібн. / за ред. М. Р. Аракеляна, О. К. Вишнякова. К.: Істина, 2010. 528 с.

8. Кравченко М. Г. Принципи і напрями державної політики у сфері управління побутовими відходами. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. С. 170–174.

9. Рыженков А. Я. Принципы обращения с отходами: проблемы и пути решения. *Гуманитарные и юридические исследования*. 2017. С. 138–144.

10. Communication from the commission. A Sustainable Europe for a better world: A European Union strategy for sustainable development. *Commission of the European Communities*. Brussels, 2001. COM(2001)264 final. 17 p.

11. Система управління відходами і розширена відповідальність виробника. *Проект Twinning*. 2016. URL: http://twinningweee.com.ua/sites/default/files/media/systema_upravlinnya_vidhodamy_i_vidpovidalnist_vyrobnyka.ppt (Дата звернення: 24.06.2019).

12. Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будакова Т. О. Європейське право навколишнього середовища: Навчальний посібник. Львів, 2004. 90.

13. Камінська Н. В., Куненко І. С., Каменський А. І. Екологічне право: Навч. посібник. К.: Дакор, 2013. 248 с.

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2017). *On the approval of the National Strategy for Waste Management in Ukraine until 2030*: Order № 820-p. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80> (Last accessed: 22.05.2019) [in Ukrainian].

2. Museydzov, O. O., Lisovenko, D. O. (2015). Features of ecological consciousness of the population of Ukraine. *Man and the environment. Problems of neocology*, 1–2, 129–133 [in Ukrainian].

3. *Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other side of June 27, 2014*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (Last accessed: 22.05.2019) [in Ukrainian].

4. Kolodiy, A. M. (2012). Principles of law: genesis, concept, classification and implementation. *Almanac of Law*, 3, 42–46 [in Ukrainian].

5. Zhuravskiy, V. S., Zaychuk, O. V., Kopylenko O. L., Onishchenko, N. M. (2003). *Pravovi systemy suchasnosti. Hlobalizatsiya. Demokratyzm. Rozvytok / Za zah. red. V. S. Zhuravskoho*. K.: «Yurinkom Inter» [in Ukrainian].

6. Kashkin, S. Y. (2010). *The right of the European Union: the textbook for high schools*. Moscow: Yurait [in Russian].

7. Arakelyan, M. R., Vishnyakov, O. V. (2010). *The right of the European Union*. Kyiv: Truth [in Ukrainian].

8. Kravchenko, M. G. (2017). Principles and directions of state policy in the field of household waste management. *Comparative and analytical right*, 4, 170–174 [in Ukrainian].

9. Ryzhenkov, A. Y. (2017). Principles of waste management: problems and solutions. *Humanitarian and legal studies*, 138–144 [in Russian].

10. Communication from the commission. A Sustainable Europe for a better world: A European Union strategy for sustainable development. *Commission of the European Communities*. Brussels, 2001 COM(2001)264 final.

11. *Waste management system and extended producer responsibility. Twinning project*. (2016). URL: http://twinningweee.com.ua/sites/default/files/media/systema_upravlinnya_vidhodamy_i_vidpovidalnist_vyrobnyka.ppt (Last accessed: 24.06.2019) [in Ukrainian].

12. Mikievich, M. M., Andrusovich, N. I., Budyakova, T. O. (2004). *European environmental law*. Lviv [in Ukrainian].

13. Kaminska, N. V., Kunenko, I. S., Kaminskyi, A. I. (2013). *Ekolohichne Pravo*. K.: Dakor [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 2 вересня 2019 р.